

Helsinki 23.11.2016

Jaakko Iloniemi

Lausunto eduskunnan suurelle valiokunnalle 23.11.2016

Arvoisa puheenjohtaja, hyvät valiokunnan jäsenet,

Kun sain kutsun tähän tilaisuuteen ymmärsin asian niin, että minulle annettiin melko vapaat kädet sen suhteen mihin asioihin keskityn. Onhan valiokunnan edessä oikeastaan koko maailmankartta ja Unionin paikka maailmassa on aiheena rannaton. Päätin, että sen sijaan että yrittäisin arvioida unionin ja eri maiden välisiä suhteita esitän joitakin ajatuksia niistä keskeisistä ilmiöistä, jotka muokkaavat unioni ja sen toimintaympäristöä. Arvelen, että on tärkeätä omistaa huomiota myös oman aikamme suurille poliittisille valtavirtauksille, jotka näyttävät yllättävällä tavalla vaikuttavan Atlantin molemmin puolin.

Vuoden 2016 poliittiset mullistukset

Kuluneena vuonna on tapahtunut kaksi poliittista mullistusta, joita parhaimmatkaan asiantuntijat eivät osanneet odottaa. Britannian Brexit oli niistä ensimmäinen ja varmaankin vaikutuksiltaan Euroopassa laajakantoisin. Sen todellisia vaikutuksia emme vielä tiedä, mutta jos Brexit toteutuu niin, että se merkitsee Britannian todellista ja monipuolista etäännyttämistä manner-Euroopasta, se on Euroopan suurin poliittinen muutos sitten ”kylmän sodan” päättymisen. Se on Euroopassa 1950-luvulta saakka harjoitetun integraatiopolitiikan murroskohta. Monet ennustavat sen pysäyttävän integraation etenemisen tai jopa johtavan aivan vastakkaiseen kehitykseen. Toiset taas arvelevat, että manner-eurooppalaiset voivat nyt ottaa sellaisia uudenlaisia askeleita kohti tiiviimpää yhteistyötä, jotka Britannia jäsenenä on tähän saakka estänyt. Tämä on ainakin vielä nyt joutavaa spekulatiota suuntaan jos toiseenkin. Emme tiedä vielä tarpeeksi siitä, miten Brexit toteutuu ja minkälaisia sen vaikutukset tulevat olemaan.

Yhtä epätietoisia olemme toisesta tämän vuoden odottamattomasta poliittisesta yllätyksestä, Donald Trumpin vaalivoitosta. Trump on todellinen perinteisen politiikan ulkopuolinen ujostelematon populisti. Sellaiseksi hän myös mielellään tunnustautuu.

Populismien uusin tuleminen

Sekä Brexit että Trump ovat molemmat oman aikamme uuden poliittisen valtavirran, nationalistisen populismin luomia ilmiöitä. Sinänsä populismi tai nationalismi eivät suinkaan ole mitään uusia ilmiöitä. Kummallakin on yhtä pitkät perinteet kuin järjestäytyneellä poliittisella toiminnalla. Jo Sokrates ja Platon tunsivat ilmiön ja siihen liittyvät vaarat. Siitä on enemmän kuin 2000 vuotta.

Amerikkalainen, intialaista syntyperää oleva journalisti ja poliittinen analyytikko Fareed Zakaria – tuttu Time Magazinen lukijoille ja CNN:n katselijoille – on esittänyt mielestäni parhaan kuvauksen siitä mitä populismi on. Sen hän julkaisi johtavassa amerikkalaisessa kansainvälistä politiikkaa seuraavassa aikakauskirjassa Foreign Affairsissa sen tuoreimmassa numerossa. Tässä on Fareed Zakarian määritelmä:

”Mitä on populismi? Se on eri asioita eri ryhmille. Kaikille versioille yhteistä on epäluulo ja jopa vihamielisyys eri eliittejä kohtaan sekä vakiintuneita instituutioita kohtaan. Populistit katsovat puhuvansa unohdettujen tavallisten ihmisten puolesta ja kuvaavat itsensä usein aidon isänmaallisuuden varjelijoiksi”.

Nähdäkseni tässä on varsin kattava kuvaus siitä, mitä populismi on. Niin Britanniassa kuin Yhdysvalloissakin yhtäältä Brexitin kannattajat ja toisaalta Trumpin äänestäjät näkivät valinnoissaan juuri unohdetun kansan tahdon toteutuksen ja aidon isänmaan rakkauden vaalintaa.

Monissa Euroopan maissa populististen puolueiden kannatus on nousussa. He voivat edustaa niin oikeistolaisia kuin vasemmistolaisiakin näkemyksiä. Esimerkiksi Saksassa ja Ranskassa he lukeutuvat oikeistoon, Espanjassa ja Kreikassa taas vasemmistoon. Yhteistä on se, että he katsovat edustavansa hiljaista enemmistöä, jonka vallitseva poliittinen järjestelmä on unohtanut.

Olemmeko palaamassa 1930-luvun populismiin?

Joskus näkee väitettävän, että tämän päivän tilanne on samankaltainen kuin se oli 1930-luvun Euroopassa. Silloinhan oli voimakkaita sekä oikeisto- että vasemmistohenkisiä populistisia liikkeitä niin Espanjassa kuin Saksassakin, tai eri puolilla itäistä Keski-Eurooppaa. Monissa muissakin maissa, Suomi mukaan lukien, oli populistisia ilmiöitä, sekä oikealla että vasemmalla.

Minusta erot tämän aikakauden ja 1930-luvun populististen liikkeiden välillä ovat olennaisia. Kun 1930-luvulla sekä oikeisto- että vasemmistopopulistit halusivat hylätä demokratian poliittisena järjestelmänä. Nyt sellaiset äänet ovat hyvin harvinaisia. Kun 1930-luvun populistisista liikkeistä molemmat kannattivat aika ajoin aseellista vallankumousta tai vähintäänkin avointa väkivaltaa ja loivat myös omia aseistettuja joukkojaan, nyt sellaiset ryhmät ovat aivan marginaalisia. Nyt populistit julistavat, että demokraattiset prosessit eivät toimi niin kuin pitäisi. Itse ajatusta demokratiasta hallitustapana varsin harva haastaa demokratian tarjoamalla jonkun todellisen vaihtoehdon. Populistit vastustavat – kuten Fareed Zakaria määritelmässään toteuttaa – vakiintuneita poliittisiä instituutioita, mutta heillä ei ole ehdotuksia korvaaviksi instituutioiksi. Keskeinen vastustuksen kohde on Euroopan unioni. Sitä pidetään usein joko tarpeettomana tai haitallisena kansallisen, aidosti kansan tahdon mukaisen politiikan esteenä. Sitä kuvaillaan usein ulkopuoliseksi, epädemokraattiseksi pakkovallaksi. Tässäkin suhteessa ero 1930-lukuun on ilmiselvä: nyt ei vaadita demokratian hylkäämistä vaan parempaa demokratiaa.

Yhteistä taas 1930-luvun ilmiöille on kansallisvaltion – mieluummin yhtenäiskulttuuriin pohjautuvan kansallisvaltion - ihannoiminen.

Globalisaatio ja populismi

Globalisaatio on sekin populististen liikkeiden tuomitsema ilmiö. Erityisesti Donald Trumpin kampanjassa korostettiin sitä, miten globalisaatio on johtanut siihen, että olennainen osa tehdasteollisuudesta on siirtynyt ulkomaille, Kiinaan tai Meksikoon. Vähentyneet teollisuustyöväen työmahdollisuudet ovat johtaneet palkkatason jäätymiseen aloilleen tai sen laskuun. Sama vaikutus on ollut hallitsemattomalla maahanmuutolla – sekin on tämän näkemyksen mukaan ollut teollisuustyöväen etujen vastaista.

Vapaakaupan vastustaminen ja taloudellinen protektionismi ovat keinoja, joilla toivotaan voitavan kääntää kehityssuunta kotimaista työvoimaa suosivaan suuntaan. Tällöin unohdetaan tai syrjäytetään keskustelussa se, että globalisaatio on tuonut vauraiden maiden kansalaisten ulottuville – niin vauraiden kuin vähävaraistenkin - -paljon uusia mahdollisuuksia – edullisempia teollisuustuotteita, halvempia palveluja, elintarvikkeita ja paljon muuta.

Populismi ja nationalismi – synkät veljekset

Populismien ja nationalismien yhdistelmä on saanut elinvoimaa ajankohtana, jolloin taloudellinen kasvu on ollut heikkoa. Näin on ollut suurimmassa osassa taloudellisesti kehittyneitä maailmaa niin Euroopassa kuin Amerikassakin, osin myös Aasiassa,

näyttävimmän Japanissa, joka on maailman kolmanneksi suurin kansantalous. Heikko kasvu on selitetty globalismin aiheuttamaksi ja itsekkään eliittejä palvelevan politiikan tulokseksi.

Väite ei suinkaan ole kaikkea perää vailla. Eräissä maissa, varsinkin Yhdysvalloissa, tehdasteollisuudessa työpalkat ovat ostovoimaltaan suunnilleen samalla tasolla kuin 30-40 vuotta sitten, totesi professori Bengt Holmström, tuore talousnobelisti, Helsingissä esitelmöidessään. Tämä on ollut eräs keskeisiä Donald Trumpin vaalivaltteja – ja vahva argumentti myös Brexit-keskustelussa Britanniassa, jossa on olemassa vastaavanlainen ilmiö, joskin lievempi.

Kysymykseen miksi tällainen ilmiö on todellisuutta on monia erilaisia vastauksia. Eräs niistä on se, että teollisuusmaissa väestökehitys on ollut ja on epäedullista – työikäinen väestönosa supistuu ja eläkeläisten osuus kasvaa – se johtaa väistämättä heikentyvään ostovoimaan. Toinen tekijä liittyy automaatioon – vähäistä ammattitaitoa tai koulutusta vaativista tehtävistä osa voidaan korvata konein, osa käy tarpeettomiksi. Nämä eivät ole poliittisia valintoja vaan ne heijastavat tuotantotapojen muutosta tai väestökehitystä. Eräissä maissa – ja varsinkin Yhdysvalloissa – tulonjaon muuttaminen pääomatuloja suosivaan suuntaan on sitä vastoin selvä poliittinen valinta. Merkillistä on, että se on poliittinen valinta, joka on tapahtunut demokraattisen prosessin tuloksena. Verolait on säädetty niin, että ne kohtelevat varsin helläkäteisesti hyvinkin suuria tuloja – kontrasti lähes kaikkialle läntiseen Eurooppaan verraten on suuri.

Globalisaation seurausilmiöiden valikoimaton vastustaminen, vapaakaupan vierastaminen ja nationalistinen politiikka laajemminkin tulee todennäköisesti johtamaan entistäkin hitaampaan talouskasvuun arvelevat useimmat tunnustetut ekonomistit. Monet laskelmat, myös suomalaisten ekonomistien laskelmat osoittavat, että tästä aiheutuu merkittäviä tehokkuustappioita ja siten myös kansantulon supistumista. Näyttää siltä, että populistien tarjoama lääke on tautia pahempi vaihtoehto – myös kansainvälisissä suhteissa.

Putinin Venäjä läntisten populistien suosikki

Oma uusi, odottamaton ja mielenkiintoinen piirteensä on myös siinä, että monet oikeistopopulistiset liikkeet kannattavat laaja-alaista aatepoliittista yhteistyötä Venäjän kanssa. Näin on myös Donald Trumpin ja hänen kannattajiensa kohdalla. Ranskan oikeistopopulistinen kansallisrintama on saanut jopa suoraa taloudellista tukea Venäjältä. Myös Ranskan kansallisrintaman haastajapuolueen suosikki maan

presidenttiehdokkaaksi suhtautuu hyvin myönteisesti sellaisiin asioihin kuten Venäjään kohdistuvan sanktiopolitiikan purkuun.

Populismien käyttövoimana ei ole vain pettymys globalisaation taloudellisten heikkojen tulosten johdosta. Heikkojen tulosten – mutta vain pitkälle kehittyneiden teollisuusmaiden näkökulmasta. Samalla vaietaan siitä, että YK:n Millennium-ohjelman tavoitteiden näkökulmasta globalisaatio on ollut suotuisa ilmiö. Köyhyys maailmassa on puolitetu kymmenessä vuodessa. Lapsikuolleisuus on vähentynyt selvästi ja koulunkäynti, myös tyttöjen, on edistynyt merkittävästi. Globalisaation luonnehtiminen pelkkänä ongelmana ei ole vain yksipuolista vaan myös harhaan johtavaa.

Toinen tärkeä tekijä – sekä Euroopassa että Yhdysvalloissa – on huoli kansallisen identiteetin heikkenemisestä. Se kuvastuu ennen muuta suhtautumisessa maahan muuttajiin. Maahan muuttoa on monenlaista. Osa siitä on – varsinkin talouden kasvaessa – työvoimavajeen täyttämistä. Näinhän suuri maahanmuutto alkoi Euroopassa, varsinkin Saksan osalta. Suomalaisten suuri maahanmuutto Ruotsiin oli Ruotsissa vallinneen työvoimavajeen täyttämistä samalla kun se oli suomalaisille leveämmän leivän etsimistä. Osa muuttoliikkeestä on nytkin ei vain pakolaisten turvapaikan hakua vaan myös perinteistä parempien elinmahdollisuuksien etsimistä. Sekä poliittisiin pakolaisiin että paremman elintason tavoittelijoihin suhtaudutaan usein vieroksuvasti, jopa vihamielisesti. Poliittiset pakolaiset nähdään taloudellisena taakkana valtiolle ja veronmaksajille. Elintasonsa parannusta tavoittelijat nähdään kilpailijoina työmarkkinoilla. Kaikkia maahanmuuttajia kohdellaan usein vieraana elementtinä, joka aikaansaa kulttuurikonflikteja ja herättää turvattomuutta. Eräissä EU-maissa maahanmuuttokysymykset ovat myös sisäpolitiikan kannalta keskeisiä kiistan aiheita. EU ei ole onnistunut kehittämään omaa yleisesti hyväksyttyä pakolaispolitiikkaansa ja sen vastustus on voimakasta, myös Suomessa.

Politiikan lasikatot

Kahdeksan vuotta sitten amerikkalaiset äänestäjät rikkoivat erään politiikan monista lasikatoista. He valitsivat mustan miehen presidentiksi. Yhdysvalloissa monia vuosia asuneena ja sen ilmapiiriä jonkin verran tuntevana arvelin, että sellainen olisi ollut mahdotonta, suorastaan uskomatonta.

Nyt oli tarjolla toisen lasikaton – naisten lasikaton – murtamisen mahdollisuus. Ehkä on niin, että ilmapiirin ollessa vanhoillinen kahta lasikattoa ei peräkkäin oltu valmiita murtamaan.

Some suosii populismia

Kaikki nämä ilmiöt ovat viime vuosina löytäneet uuden toimintaympäristön – sosiaalisen median. Some mahdollistaa sellaisen viestinnän laadun ja määrän, jolla ei ole historiallista vastinetta. On ikään kuin kaikki kansa kokoontuisi suureen torikokoukseen, jossa jokaisella on yhtäläinen puhevalta. Ero on siinä, että kun torikokouksessa jokaisella on kasvot, somessa voi esiintyä kasvottomana – ottamatta vastuuta sanomisistaan. Se luo tehokkaan ja helpon ympäristön niin oikean kuin vääränkin tiedon levittämiseksi. Se suosii myös vihapuhetta ja huhuja. Sekä Trumpin vaalivoitto että Brexit saivat paljon vetoapua somesta.

Populismi ja järkiperäinen väittely eivät yleensä kohtaa toisiaan tasavertaisina. Populismi perustuu ennen muuta tunteeseen – syystä puhutaan totuuden jälkeisestä ajasta. Ei sillä ole niin väliä onko joku väite tosi tai ei. Jos se ajaa oikeata asiaa, se hyväksytään. Tosiasioilla ei voi kumota tunteita, mutta tunteilla voi kumota tosiasiat. Sellaisessa väittelyssä häviää se, joka joutuu turvautumaan tylsiin tutkimustuloksiin tai tilastoihin osoittaakseen olevansa oikeassa.

Transatlantismi vaarassa

Jos populistiset ja nationalistiset voimat saavuttavat merkittävän ja pitkään kestäväen vaikutusvallan Euroopassa ja Yhdysvalloissa, silloin transatlanttinen suhde vaarantuu suurella todennäköisyydellä. presidenttinä Donald Trump on ilmoittanut vastustavansa vapaakauppasopimuksia. Hän haluaa korvata ne kahdenvälisillä sopimuksilla. Sellaisissa neuvotteluissa Yhdysvallat – taloudellisena, poliittisena ja sotilaallisena suurvaltana - on aina vahvempi neuvottelujen osapuoli. Eurooppalaisten maiden taloudelle se on myrkyä. Yhdysvallat ja EU ovat olleet paremmin tasavertaisia neuvottelijoina. Ne ovat myös toistensa suurimmat kauppakumppanit ja niiden taloudet täydentävät toisiaan. Sellaisesta tilanteesta kärsisivät ennen muuta ulkomaankaupasta ratkaisevalla tavalla riippuvat kansakunnat – Suomi niiden mukana.

Jos taloussuhteet ajautuvat ristiriitoihin, myös poliittiset ajautuvat kriisiin. Euroopan unioni olisi sellaisessa tilanteessa hajanainen ja heikko – niin itään kuin länteenkin. Sekin olisi Suomen kaltaiselle kansakunnalle vakava paikka.

On syytä muistaa, että presidenttiehdokkaana Trump esitti monia sellaisia vaatimuksia tai tavoitteita, joita hän on heti valituksi tultuaan käynyt lieventämään. Hän on jo antanut pehmentäviä lausuntoja niin ilmastomuutosta koskevista kannanotoistaan kuin myös maahanmuuttopolitiikastaan. Näyttää siltä, että sitä mukaa kun hän perehtyy uusiin tehtäviinsä ja sen vaatimukseen hänen kannanottonsa muuttuvat vaiheittain entistä realistisemmiksi.

Presidentti Trumpin Venäjä-politiikka

Moni suomalainen onkin jo kysynyt mitä se merkitsisi jos uuden presidentin politiikkaan kuuluisi uuden, entistä paremmin molempia osapuolia – sekä Yhdysvaltoja että Venäjää – tyydyttävän suhteen aikaansaaminen. Ensi reaktio on tietysti juuri se, minkä Trump sanoi jo vaalikampanjassaan : mikä sen parempaa maailmalle jos Yhdysvallat ja Venäjä voisivat ratkaista riitansa ja sopia nyt kovin tulehtuneet välinsä.

Venäjä on tässä loukattu osapuoli – välirikko ei ole Venäjän syytä, sanoo presidentti Putin. Toisin sanoen jos sovintoa hierotaan Venäjä lähtee siitä, että sen edut – varsinkin sen strategiset turvallisuusedut - otetaan entistä paremmin huomioon. Putin on myös todennut, että jos NATO edelleen laajenee Venäjän rajoille, Venäjä ryhtyy vastatoimiin. ”NATO laajenee Venäjän rajoille” on siis avainlause. Euroopassa ainoa merkittävä Venäjän rajanaapuri, joka on EU-maa, mutta ei ole NATO:n jäsen on Suomi. Tämä siis tarkoittaa sitä, että vastatoimet – mitä ne sitten olisivatkin – kohdistuisivat myös EU:n ja Suomeen. Näin on koska EU:n jäsenenä Suomi toteuttaa unionin yhteistä ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa. Jos suhteiden paranemiselle asetetaan tällaisia ehtoja, varmaankin monien muiden ehtojen joukossa, kysymys on voisiko Donald Trump Yhdysvaltojen presidenttinä luvata, että NATO ei laajene?

NATO-sopimuksen mukaan uudet jäsenet kutsuu NATO:n neuvosto yksimielisellä päätöksellään. Näin ollen mikä hyvänsä NATO:n jäsenistä voi estää uuden jäsenen kutsumisen, niin Yhdysvallat kuin Albaniakin. Tekisikö Yhdysvallat sen jos asiasta tulisi ajankohtainen? Se on erittäin epätodennäköistä, mutta sinänsä mahdollista. Niin kuin se on mahdollista mille hyvänsä NATO:n jäsenelle.

Tällaiseen tilanteeseen ei asiaa tietenkään koskaan saa päästää. Jäsenyyttä haetaan vain jos on varmaa, että jäsenkutsu myös saadaan. Sen seikan ennalta selvittäminen on koko jäsenhakemuksen tärkein – ja vaikein – vaihe. Sen tiedon valossa, joka juuri nyt on käytettävissä jäsenyysasia ei ole nyt ajankohtainen – ei suinkaan sen vuoksi, että joku jäsenvaltio saattaisi Suomen jäsenyyttä vastustaa vaan siksi, että suomalaisten enemmistö ei jäsenyyttä näytä nykyisin hyväksyvän. Se on jäsenhakemuksen vireille panon ensimmäinen edellytys.

Väärä eliitti – siis eliitti vaihtoon!

Oma paradoksinensa liittyy siihen, että populismi on eliitin vastaista, varsinkin poliittisen eliitin vastaista. Poliittinen eliitti on demokratioissa monista eliiteistä ainoa, jonka kansalaiset ovat itse valinneet. Tunnustavatko kansalaiset valinneensa väärin? Jos niin on, heillä on valta vaihtaa valitseman – niin kauan kun demokratiassa eletään. Osa

ongelmaa on siinä, että monissa maissa – myös Suomessa – se osa väestöstä, joka käyttää vaikutusvaltaansa, äänioikeuttaan, on pieni, selvästi pienempi kuin pari vuosikymmentä sitten.

Sanotaan, että amerikkalaiset valitsivat populistin, Trumpin. Valinta oli kieltämättä demokraattinen, sääntöjen mukainen, vaikka Hillary Clinton saikin vähän enemmän ääniä. Äänioikeutetuista vain 52 % käytti äänioikeuttaan – heistä puolet äänesti Trumpia, toinen puoli Clintonia. Lopputulos on, että vain neljäsosa Yhdysvaltojen äänioikeutetuista antoi äänensä Trumpille.

Sanotaan, että tuo vaali oli voitto republikaaneille. Presidentin osalta kyllä. Mutta republikaanit menettivät ääniä ja paikkoja sekä senaatin että edustajahuoneen vaaleissa. Enemmistön he kyllä säilyttivät molemmissa kamareissa, mutta eivät suinkaan lisänneet kannatustaan. Näin ollen ei suunnan muutos niin jyrkkä ollut kuin miltä se saattaa näyttää.